

O PEDAGOŠKOJ PRIMJENI LINGVISTIČKE TEORIJE DISKURSA

UDK 801:801.8:37

Referat na znanstvenom skupu. Priljubljen 1. 4. 1983.

U novije se vrijeme mnogi vidovi proučavanja stranih jezika povezuju s njihovom upotrebom u različitim područjima ljudske djelatnosti i sporazumijevanja. Diskurs, a ne pretežno jezični sustav, u središtu je pažnje. Stoga je potrebno razjasniti odnos između diskursnih struktura, njihova stvaranja i razumijevanja i učenja jezika.

Diskursne su strukture i procesi djelomično vrlo općeniti. Da bi se razabrala specifičnost pojedinih tipova diskursa, koji se u nastavi pojavljuju kao različiti govorni, pisani, monološki i dijaloški tekstovi, potrebno je općenitije razumijevanje diskursa kao razine jezične organizacije na kojoj se sistematski povezuje leksikogramatička značenjska organizacija, tekst, s nejezičnom organizacijom, pragmatičkim kontekstom. Takvo razumijevanje mogu pružiti, među ostalima, istraživanja Teuna A. van Dijka, jednog od najutjecajnijih tvoraca lingvistike teksta ili, kako on radije naziva svoje polje rada, lingvističke teorije diskursa. U svojim novijim radovima (van Dijk 1977.a, 1977.b, 1979.a, 1979.b, 1981) on povezuje semantičku analizu diskursnih struktura s pragmatikom i s istraživanjima u spoznajnoj psihologiji o procesima stvaranja, razumijevanja i pamćenja diskursa.

Prateći glavnu nit van Dijkovih izlaganja, u najopćenitijim ću crtama, koliko je to moguće u kratkome članku,¹ opisati osnovne pojmove o diskursnim strukturama koji su okosnica njegove teorije i njihovu povezanost sa spoznajnim modelom razumijevanja diskursa. Istodobno ću pokušati pokazati, pomoću primjera, moguću primjenu na pravni diskurs, te značenje za nastavnu praksu.

Dvije su glavne postavke u van Dijkovoj teoriji. Prvo, teorijska jedinica opisa jest tekst, a ne rečenica. Drugo, opis diskursa na razinama oblika i značenja treba upotpuniti opisom na razini komunikativnog čina. Osnovni pojmovi u njegovu modelu jesu sekventne strukture, povezanost i suvislost, pragmatičke strukture, makrostrukture i shematske strukture.

Sekventne strukture rečenica očituju karakteristične osobine kao što su to relativna gramatičnost, povezanost i suvislost, tematika i promjena teme, te izmjene govornika u dijaloškom diskursu.² Gramatičnost pojedinih rečenica i njihova interpretacija ovise o sekvenci u kojoj se javljaju kao elementi. To osobito važi za identifikaciju referenata, značljivost predikata, različite modalnosti i, općenito, pridavanje istinitosti, tzv. »činjenica« onome što se saopćuje. Središnji je pojam opisa, kao i interpretacije, suvislost, a povezanost je jedan vid suvislosti. To je međusobna povezanost klauza (rečenica kao dijelova) u složenoj rečenici i susjednih rečenica u sekvenci (slijedu samostalnih rečenica). Prirodu povezanosti označuju veznici i rečenični prilozii, a semantika opisuje uvjete različitih vrsta povezanosti. Međutim, povezanost propozicija, značenjskog sadržaja rečenica, ne mora biti izričito izražena.

¹ Zamisao za ovaj rad nikla je iz izlaganja koje sam održala na savjetovanju »Uvod u lingvistiku teksta i njena primjena na stručne jezike, stranc i materinske«, Društvo za primijenjenu lingvistiku SRH, Zagreb, ožujak, 1983. Članak je umnogome razrađen i dopunjen detaljnom analizom primjera.

² U ovome radu primjeri su ograničeni na pisani monološki diskurs.

Van Dijk kaže da, zanemarujući mnoge složene detalje, osnovni uvjet za povezanost propozicija treba dati u smislu činjenica koje te propozicije predstavljaju: ako su činjenice povezane u nekom mogućem svijetu s nekog određenog gledišta, propozicijska sekvenca koja ih predstavlja također je povezana. Povezanost činjenica određuje se pomoću uvjetnih odnosa različite snage: mogućnost i nužnost, koji djeluju u oba smjera, od uvjeta prema posljedici i obrnuto. Gledište se može karakterizirati semantički u smislu tematike, a potpuniji opis zahtijeva pragmatičku osnovu.

U pedagoškoj primjeni povezanost se može razjasniti tako da se u nizu smisaono povezanih činjenica, odnosno propozicija, odredi o kakvim je odnosima riječ i da se zatim umetnu odgovarajući veznici. Kao primjer može poslužiti odlomak prikaza sudskog slučaja *Donoghue v. Stevenson* (englesko pravo), u kojem je jedna žena obolila jer je popila pokvareno pivo koje joj je u nekoj kavani kupio prijatelj:

1. She wanted to sue someone for damages. She could not sue the café owner for breach of contract. She had not bought the beer. She had no contract with the café owner. She sued the manufacturer for negligence.

Ona je htjela tužiti nekoga za naknadu štete. Ona nije mogla tužiti vlasnika kavane zbog povrede ugovora. Ona nije kupila pivo. Ona nije imala ugovor s vlasnikom kavane. Ona je tužila proizvođača zbog nemara.

Činjenice su povezane s obzirom na temu: tužba za naknadu štete. Da bi se umetnuli veznici, treba odrediti koje činjenice tvore dovoljne ili nužne uvjete, a koje moguće, vjerojatne ili nužne posljedice. U čitavom odlomku uvjetni se odnosi uspostavljaju kao razlozi za radnje, a ne uzroci za događaje.³ Tako nužnost nije fizička ili biološka, već deontička (obveznost). Jedan od mogućih načina izričitog povezivanja jest da propozicije ostanu u navedenom slijedu i da se oblikuju složene i samostalne rečenice:

- 1.a She wanted to sue someone for damages, but she could not sue the café owner for breach of contract, because she had not bought the beer and so had no contract with him. She, therefore, sued the manufacturer for negligence.

Ona je htjela tužiti nekoga za naknadu štete, ali nije mogla tužiti vlasnika kavane zbog povrede ugovora jer nije ona kupila pivo, pa nije imala s njim ugovor. Prema tome, ona je tužila proizvođača zbog nemara.

Ako je žena htjela tužiti nekoga, najvjerojatnija osoba bi bio vlasnik kavane koji je prodao pokvareno pivo, a vjerojatna posljedica njezine namjere, koja djeluje kao uvjet, bila bi tužba zbog povrede ugovora. Nemogućnost podnošenja takve tužbe neočekivana je posljedica, pa se uspostavlja odnos suprotnosti (veznik *but*, »ali«). Zatim se određuje razlog (veznik *because*, »jer«) nijekanjem postojanja uvjeta za podnošenje tužbe zbog povrede ugovora. Uvjet, koji se niječe, jest da je žena kupila pivo. Međutim, to nije neposredan uvjet. Kupnja je dovoljan uvjet za postojanje ugovora, odnosno

³ Kao primjer za odnos uzrok — posljedica može poslužiti ova rečenica: »Ona je popila pokvareno pivo, pa je oboljela.«

ugovor je nužna (deontička) posljedica kupnje (veznik *and so*, »pa«), a ugovor je nužan uvjet za postojanje povrede ugovora kao osnove (mogućeg uvjeta) za tužbu. Dakle, nijekanje jednog uvjeta uzrokuje nijekanje drugih uvjeta. Taj složeni odnos činjenica prikazan je u višestruko složenoj rečenici, a semantičku povezanost označuju veznici.

Povezanost činjenica u zavisno složenoj rečenici može se prikazati u smjeru od posljedice prema uvjetu. S gledišta posljedice iskazuje se i ističe uvjet (u ovom slučaju razlog): 1.a »Ona nije mogla tužiti vlasnika kavane jer nije ona kupila pivo.« Iste se činjenice mogu prikazati s drukčijega gledišta, u smjeru od uvjeta prema posljedici, što je i vremenski slijed činjenica. S gledišta uvjeta saopćava se posljedica: 1.b »Jer nije kupila pivo, ona nije mogla tužiti vlasnika kavane.« Konačan položaj klauze ističe propoziciju koja je u njoj izražena.⁴ Na izbor između ovih mogućnosti utječu semantički i pragmatički faktori. Gledište je povezano s tematikom. Kako prva propozicija u primjeru 1. uvodi temu (tužba), slijed 1.a suvisliji je nego 1.b jer se druga propozicija (tužba protiv vlasnika kavane) tematski nadovezuje na prvu, a zatim se ističe razlog. Međutim, pragmatički faktori koji se tiču kontekstualne strukture znanja i vjerovanja mogu nadvladati zahtjeve semantičke suvislosti. Van Dijk kaže da zavisna klauza ispred glavne klauze izražava pragmatičku pretpostavku, tj. slušaocu ili čitaocu već poznatu činjenicu. Takva propozicija nije informativna, a to što je ipak izražena ima drugu pragmatičku funkciju: ona ukazuje na postojeće znanje u koje treba uklopiti novu obavijest, izraženu u glavnoj klauzi. I zaista, u našem primjeru čitalac već poznaje činjenice slučaja iz prethodnog teksta. Poznata činjenica (Ženin prijatelj je kupio pivo) sada se prikazuje u drukčijoj perspektivi (Žena nije kupila pivo) i o njoj se kaže da je uzrokovala drugu činjenicu koja nije poznata ili očigledna čitaocu (Ona nije mogla tužiti vlasnika kavane). Takav slijed propozicija nalazimo u izvornom tekstu:

1.b She wanted to sue someone for damages, but since she had not bought the beer and so had no contract with the café owner, she could not sue him for breach of contract. She, therefore, sued the manufacturer for negligence.

Ona je htjela tužiti nekoga za naknadu štete, ali budući da ona nije kupila pivo i tako nije imala ugovor s vlasnikom kavane, nije ga mogla tužiti zbog povrede ugovora. Prema tome, ona je tužila proizvođača zbog nemara.

Propozicija u drugoj zavisnoj klauzi također je pragmatički pretpostavljena. Ta propozicija (»Ona nije imala ugovor«) može se zaključiti iz prethodne klauze pomoću znanja o svijetu, u ovom slučaju osnovnog znanja o obveznosti u pravu, i može se izostaviti a da se suvislost ne poremeti. To što je ipak izražena ukazuje na čitaoca kojega je pisac imao na umu. Vidjet ćemo kako u 2. primjeru ona uopće nije tekstualno predstavljena.

Jedan od glavnih problema u analizi sekventnih struktura jest razlika između složenih rečenica i sekvenca samostalnih rečenica. Van Dijk postavlja tezu da se ne može svaka sekvenca svesti na složenu rečenicu, osobito ne

⁴ Naglaskom i intonacijom može se, naravno, postići drukčije naglašavanje. Ovdje također ne ulazimo u različite načine naglašavanja i različite implikacije što ih postizemo različitim konstrukcijama unutar klauze (usp. inverziju subjekta u hrvatskom prijevodu 1.a, te način isticanja razloga u 2. primjeru).

ona u kojoj postoji promjena teme diskursa ili promjena govornog čina.⁵ Oblikovanje rečenica u tekstu i odnosi među njima ne mogu se iscrpno opisati na osnovi sintaksne i semantičke analize. Uvjeti koji određuju povezanost i suvislost, raspored propozicija i, općenito, način gledanja na činjenice i prikaz njihova međusobnog odnosa i relativne važnosti imaju također i pragmatičku osnovu. Drugim riječima, u diskursu mi ne samo predstavljamo određene činjenice i odnose tih činjenica u nekom stvarnom ili mogućem svijetu, već im dajemo takav tekstualni prikaz pomoću kojega možemo prenijeti obavijest o tim činjenicama na određeni način i izvesti određene govorne čine.⁶

U 1. primjeru tema (tužba za naknadu štete) dijeli se na dvije podteme (različita osnova: tužba zbog povrede ugovora i tužba zbog nemara). Najočiglednija smisljena promjena je od jedne podteme na drugu i da bi se u diskursu istakla, jer je za ovaj sudski slučaj važna, zahtijeva podjelu teksta barem na dvije samostalne rečenice, a prva podtema (tekstovi 1.a i 1.b) ili druga (tekst 1.c) mogu se povezati s osnovnom temom u složenu rečenicu.

1.c As she wanted to sue someone for damages, she sued the manufacturer for negligence. She could not sue the café owner for breach of contract, because she had not bought the beer and so had no contract with him.

Kako je ona htjela tužiti nekoga za naknadu štete, tužila je proizvođača zbog nemara. Ona nije mogla tužiti vlasnika kavane zbog povrede ugovora jer nije ona kupila pivo, pa nije imala s njim ugovor.

U 1.a i 1.b podtema izražena je u prostoj rečenici na istaknutome krajnjemu mjestu u tekstu. U 1.c također se ističe druga podtema kao nova obavijest. Izražena je u glavnoj klauzi na krajnjemu mjestu u zavisno složenoj rečenici.⁷ Međutim, iako su po tematici i »sadržaju« sva tri teksta jednaka, u 1.c, nasuprot 1.a i 1.b, mijenja se funkcija rečenica kao govornih činova pa, zbog toga, i priroda čitavog teksta kao tipa diskursa. Diskursnu strukturu argumenta imaju 1.a i 1.b, a 1.c tumačenja.

Općenito uzevši, samostalna rečenica predstavlja jedan govorni čin (prema van Dijk⁸), a sekvenca rečenica predstavlja sekvencu govornih činova. Pojedini govorni činovi postaju suvisli u kontekstu ostalih govornih činova. Pragmatička se suvislost, poput semantičke suvislosti, zasniva na funkcionalnim i uvjetnim odnosima u sekvenci: pojedini govorni čin može djelovati kao uvjet za govorni čin koji slijedi, ili može biti obrazloženje za prethodni govorni čin. Govorni se čin može istaknuti na krajnjemu mjestu u sekvenci kao zaključak ili kao obrazloženje. Za razliku od veznika u složenim rečenicama koji izražavaju odnose među činjenicama, pa su stoga to

⁵ Van Dijk uzima u obzir samo semantičke i pragmatičke faktore da bi dokazao opravdanost lingvističke nadrećenične analize. On namjerno zanemaruje stilske i retoričke faktore.

⁶ Prema van Dijkovu tumačenju, rečenica izražava propoziciju, a propozicija predstavlja neku činjenicu. Ostvarivanje rečenice u komunikacijskom kontekstu jest izričaj kojim se istodobno izvodi određeni društveni čin (molba, obećanje, zapovijed, itd.). Taj se čin obično naziva govorni čin ili, preciznije, ilokucijski čin. Na razini izričaja (diskursa) povezuju se semantika i pragmatika.

⁷ Takav način isticanja ne bi se postigao u sukladnoj rečenici: *She wanted to sue someone for damages and so she sued the manufacturer for negligence* (»Ona je htjela tužiti nekoga za naknadu štete, pa je tužila proizvođača zbog nemara«). U sukladnoj rečenici obje klauze imaju podjednaku obavijesnu vrijednost.

⁸ Van Dijk također navodi posebne slučajeve u kojima se složenom rečenicom može ostvariti složeni govorni čin.

semantički veznici, u sekvenci veznici i rečenični prilozi na početku samostalnih rečenica, obično odijeljeni stankom u govoru i zarezom u pisanom tekstu, povezuju govorne činove i imaju pragmatičku funkciju.

Sekvence 1.a, 1.b i 1.c sastoje se od dviju tvrdnji, osnovnih govornih činova kojima se saopćava neka obavijest. Međutim, pragmatička se suvislost u različitim sekvencama uspostavlja na različit način, te iz međusobnog odnosa izrastaju dodatne funkcije koje djeluju, tako reći, između govornih činova i između njihovih propozicijskih sadržaja. Govorni činovi u 1.a i 1.b međusobno djeluju kao pretpostavka i zaključak, koji se tipično javljaju u argumentu (usp. analizu primjera 2), a 1.c se sastoji od tvrdnje i obrazloženja, tipične strukture tumačenja. U argumentu se ističe zaključak na krajnjemu mjestu, a u tumačenju obrazloženje. Zanimljivo je da rečenica gotovo istog sadržaja u 1.a i 1.b djeluje kao uvjet ili pretpostavka, a u 1.c kao obrazloženje. Također, zbog funkcije obrazloženja u 1.c, u toj se rečenici naglašava razlog u klauzama iza glavne klauze. Rečenični prilog *therefore* (»prema tome«, »zato«, »dakle«) u 1.a i 1.b pragmatički je veznik. Samostalna rečenica koju uvodi ne izražava toliko činjeničnu posljedicu koliko zaključak iz određenih prethodnih činjenica koji govornik ili pisac izričito izvodi u skladu s danom situacijom. Taj sudski slučaj je precedent (slučaj koji služi kao primjer za kasnije slučajeve), pa je izvorni tekst 1.b pragmatički suvisao zbog toga što se najprije, kao pretpostavka, daje tvrdnja o neosnovanosti dotad uobičajenog postupka (tužba zbog povrede ugovora), a zatim se ističe zaključak (tužba zbog nemara), koji je u danoj situaciji neposredno relevantan kao uvjet za ustanovljenje precedentnog prava o deliktu nemara.⁹

Takva iscrpna analiza jednog primjera ne može se, naravno, u nastavi primijeniti doslovno, ali može poslužiti kao osnova za različite vježbe povezivanja i stvaranja diskursne suvislosti.

U razumijevanju diskursa uvjeti suvislosti, koji se tiču odnosa i veza između mogućih svjetova i referenata diskursa i izvjesne homogenosti predikata, u mnogim slučajevima zahtijevaju da se nove propozicije umetnu zaključivanjem iz našeg znanja o svijetu i znanja o kontekstu. Sljedeći je tekst odlomak iz prikaza koji jedan drugi pisac daje o istom sudskom slučaju:

2. The consumer had no cause of action in contract against either the retailer or the manufacturer, because it was not she but her friend who bought the bottle. So, her claim arose in tort, namely negligence, and the breach of a duty of care owed to herself as a consumer.

Žena, potrošač, nije imala pravu osnovu iz ugovora za tužbu bilo protiv trgovca ili proizvođača, jer nije ona nego je njezin prijatelj kupio bocu. Dakle, njezin je zahtjev zasnovan na građanskom deliktu, i to nemaru, i povredi obveze pažnje koja joj se duguje kao potrošaču.

⁹ Rečenični se veznik ili prilog ne mora odnositi na činjenice ni toliko koliko u 1. primjeru. U slijedećem primjeru rečenični prilog *however* (međutim) uopće ne označuje suprotnost među činjenicama, već ističe suprotnost u gledištu na činjenice i funkcijama rečenica, tj. uopćenje koje djeluje kao definicija suprotstavlja se prethodnom tumačenju pomoću primjera:

The same wrongful act may often be both a crime and a civil wrong, e.g. reckless or dangerous driving, a criminal offence, may also give rise to a civil action if it results in injury to, or damage to the property of, other people. Broadly speaking, however, whereas civil law relates to the rights, duties and obligations of individuals between themselves, criminal law is concerned with wrongs affecting the community at large.

Ovdje, za razliku od primjera 1, nisu izražene propozicije da žena nije imala ugovor i da nije mogla tužiti zbog povrede ugovora, već se moraju, da bi se tekst prikladno razumio, umetnuti iz našeg znanja ili zaključiti iz danih propozicija. U zaključivanju se pojmovno povezuju referenti i predikati i ispunjuju se praznine u tekstualnom svijetu: ako je to što žena *nije kupila* pivo razlog da ona *nije imala iz ugovora* pravnu osnovu za tužbu, onda činjenica *kupnje* implicira *ugovor*, tj. ima pravni učinak zaključenja ugovora pa, prema tome, tko nije kupac nema ni ugovor, itd. S druge strane, u ovom tekstu, za razliku od primjera 1, izričiti je izražena povreda izvanugovorne obveze (tort), u ovom slučaju dužnosti pažnje proizvođača prema potrošaču.

Ovaj je tekst također sekvencija od dviju samostalnih rečenica u kojoj podjela predstavlja promjenu pod teme (dvije vrste pravne osnove za tužbu). Također i ovdje razabiremo diskursnu strukturu argumenta u kojoj veznik *so* (»dakle«, »prema tome«) postaje pragmatički veznik (nasuprot semantičkog veznika *so* koji povezuje činjenice u složenoj rečenici u primjeru 1), te pridaje krajnjoj tvrdnji funkciju zaključka. Zanimljivo je, međutim, da u diskursu pretpostavka (premissa) i zaključak nisu izvedeni istim propozicijama u istome slijedu kao u izričitom silogizmu (deduktivnom zaključivanju), koji se u ovom primjeru može skraćeno prikazati ovako: 1. Tužba mora imati pravnu osnovu. 2. Postoje dvije vrste pravne osnove za tužbu: A povreda ugovora i B građanski delikt. 3. Žena nema ugovora. 4. Dakle, nije A. 5. Žena je potrošač. 6. Dakle, jest B. Ovaj složeni silogizam (u kojem se povezuje silogizam na silogizam) može se upotpuniti izostavljenim premisama: Žena nije kupac. Prema potrošaču proizvođač ima obvezu pažnje. Povreda obveze pažnje je nemar, tj. građanski delikt. Takvo izričito predočavanje diskursne suvislosti i umetanje izostavljenih propozicija izvrsna je vježba za razumijevanje diskursa.¹⁰

U trenutku kada uvjeti suvislosti zahtijevaju dodavanje propozicija, veza između lingvističke semantike i spoznajne semantike je najočiglednija, kaže van Dijk. To je također područje kojemu treba posvetiti osobitu pažnju u nastavnom radu sa složenijim tekstovima koji nisu redundantno suvisli, tj. propozicije koje sadrže znanje, potrebno za uspostavljanje suvislosti, nisu izražene jer je pisac smatrao da ih čitalac zna ili ih može zaključiti iz konteksta. Zbog toga je 2. tekst teži za razumijevanje od 1. teksta, odnosno namijenjen je naprednijem čitaocu. Osim toga, nije ni moguće da prirodni diskurs bude potpuno izričit. To bi otežalo i, štoviše, spriječilo efikasnu komunikaciju jer bi odvrćalo pažnju od nove i bitne obavijesti. Tako je, na primjer, i u zakonskim tekstovima jedan dio pravne norme nužno dan implicitno, tj. nije izričito izražen jezikom pravnih odredaba, što daje mogućnost za tumačenje pravnih odredaba, koje je, zbog toga, nužno kontekstualno. U odredbi o arbitraži iz engleskog prava kaže se da sudski postupak ne može pokrenuti prije arbitražnoga, a ako se takav postupak pokrene suprotno arbitražnome ugovoru, tuženi može tražiti od suda da ga obustavi.

¹⁰ Vježbe povezivanja i izričitog predočavanja diskursne suvislosti često su studentima teške, a problemi se ne mogu riješiti samo prevodenjem, što je očigledno i iz analize primjera u članku. A bez sposobnosti zaključivanja i suvislog povezivanja obavijesti, kao i stvaranja globalnih struktura (vidi dalje izlaganje), nema istinske komunikacijske kompetencije, bez obzira na to o kojem je jeziku riječ. To što katkada poučavamo nešto što naši učenici ne znaju ni na materinskom jeziku ne mora postati razlog da od toga odustanemo. Nova iskustva i znanja o diskursnim strukturama i procesima mogu se steći i na stranom jeziku. Vjerujem da je to lično iskustvo mnogih kompetentnih govornika stranog jezika i, štoviše, takva se znanja i iskustva moraju razviti ili, ako već postoje, aktivirati i prenijeti na strani jezik.

Ovdje je implicirana pravna norma o obveznosti stranaka da poštuju vlastiti arbitražni ugovor, a to znači da tumač mora logičko-semantički konstruirati jednu novu propoziciju na temelju elemenata danih u tekstu. Ona bi glasila: stranke koje su sklopile arbitražni ugovor obvezne su podnijeti svoje sporove na arbitražu. Takva propozicija nužan je dio značenja sekvence, daje joj suvislost i izričito izražava deontičku nužnost (obvezu). Na sličan se način u krivičnim odredbama obično daju krivično djelo i sankcija, iz kojih se zaključuju obveze i ovlaštenja.

Jedna od najzanimljivijih karakteristika diskursa jesu makrostrukture. Semantičke makrostrukture su značenjske strukture više razine koje definiraju intuitivni pojam o globalnom značenju i temi diskursa. One se ne mogu odrediti jednostavno u smislu pojedinačnih propozicija, već treba primijeniti makropravila pomoću kojih se određuje što je važan ili relevantan vid teksta, a briše se manje važna obavijest, te se iz sekvencije uopćava nadređena propozicija, ili se iz redovitih sastavnica, uvjeta i posljedica, konstruira nova globalna propozicija. Da upotrijebim van Dijkov primjer, ova pravila izvode globalnu propoziciju: »Petar je otputovao vlakom« iz sastavnice sekvence: »Petar je otišao na stanicu. Kupio je kartu. Otišao je na peron, itd.« Iz primjera je jasno da su makrostrukture bitne za razumijevanje diskursa, i da se makropravila primjenjuju interpretacijom na osnovi znanja o svijetu, o uobičajenim stanjima stvari, događajima i radnjama.

U pravnome diskursu makrostrukture imaju posebno značenje. U sudskoj praksi globalne propozicije su *ratio decidendi* ili princip sudske presude. Utvrđivanje činjenica dokazima vrši se iskazima na najnižoj mogućoj razini općenitosti, npr.:

3.a A. drove his Rolls-Royce car at 30 m.p.h. at 2 p.m. last Wednesday through Piccadilly Circus, knocked down B. and broke his right leg.

A. je vozio svoj auto »rolls-royce« 30 milja na sat u 2 sata poslije podne prošle srijede preko Piccadilly Circusa, oborio B-a i slomio mu desnu nogu.

Na višim razinama uopćavanja mogu se dati ovakvi iskazi:

3.b A person drove a vehicle negligently in the highway and inflicted physical injury on another person.

Neka je osoba nemarno upravljala vozilom po glavnoj cesti i nanijela tjelesne povrede drugoj osobi.

3.c Inflicting damage negligently on another.
Nanošenje štete nemarno drugome.

3.d Inflicting damage on another.
Nanošenje štete drugome.

Različite globalne propozicije stvar su mišljenja, zaključak izveden iz okolnosti situacije, zakonskih odredaba i prethodnih slučajeva (u engleskom pravu) i svih drugih relevantnih faktora. One, dakle, ovise o spoznajnom i pragmatičkom kontekstu, a zasnivaju se na izboru relevantnih činjenica. Zanimljiv primjer je sudski slučaj *Rylands v. Fletcher* (englesko običajno pravo):

4.a *Facts of the case: Fact I:* F. had a reservoir built on his land. *Fact II:* The contractor who built it was negligent. *Fact III:* Water escaped and flooded R.'s mine.

Material facts as seen by the court: Fact I: F. had a reservoir built on his land. *Fact III:* Water escaped and injured R.

Conclusion: F. is liable to R.

Činjenice slučaja: Činjenica I: F. je dao sagraditi rezervoar na svome imanju. *Činjenica II:* Poduzetnik koji ga je sagradio bio je nemaran. *Činjenica III:* Voda je istekla i poplavila R-ov rudnik. *Materijalne činjenice koje je sud uzeo u obzir:*

Činjenica I: F. je dao sagraditi rezervoar na svome imanju.

Činjenica III: Voda je istekla i oštetila R-a.

Zaključak: F. je odgovoran R-u.

Izostavljanjem Činjenice II ustanovljena je doktrina objektivne odgovornosti (*absolute liability*) koja predstavlja *ratio decidendi* i može se prikazati makropozicijom:

4.b The defendant is liable independently of wrongful intent of negligence. Tuženi je odgovoran neovisno o protupravnoj namjeri ili o nemaru.

Iz ovih primjera mogu se razabrati različite razine interpretacije stvarnosti, kao i načina građenja makrostruktura.

Sekvence govornih činova organizirane su u pragmatičke makrostrukture. U sekvenci su pojedini govorni činovi važniji, a drugi imaju različite uvodne i pomoćne funkcije. Tako se zahtjev obrazlaže tvrdnjom o osnovanosti zahtjeva, optužba ili nalog o pritvoru uvjetovani su tvrdnjom o postojanju krivičnog djela, itd. Međutim, sekvenca takvih različitih govornih činova kao cjelina ima funkciju zahtjeva, optužbe, naredbe, itd. Dakle, izvodeći niz govornih činova možemo istodobno izvoditi globalni govorni čin. Takav globalni (makro) govorni čin ima globalnu (makro) propoziciju kao svoj sadržaj.

Superstrukture definiraju globalnu formu diskursa, i to u smislu shematskih kategorija. Tipičan primjer je argumentativna struktura u kojoj se kategorije premisa i zaključka odnose na čitave odlomke, tj. na makrostrukture. Takve kategorije određuju konvencionalne funkcije makropropozicija, odnosno makropropozicije ispunjuju shemu superstrukture. Mnoge funkcije koje djeluju između propozicija ili govornih činova na mikro-razini mogu također organizirati diskurs na makro-razini, npr. funkcije pripreme, uvoda, specifikacije, kontrasta, obrazloženja, itd. Iako su neki tipovi superstrukture dobro poznati, npr. narativna struktura priča, opća teorija superstrukture tek je u razvitku.

U pravu zakon i konvencije propisuju formu diskursa. Npr., naš Zakon o krivičnom postupku propisuje superstrukturu za sudske presude. Shematske kategorije su I uvod, II izreka i III obrazloženje. Sama presuda je makrogovorni čin najviše razine, a zakon propisuje i globalne govorne činove za svaku kategoriju. Tako II dio, izreka, sadrži govorne činove kojima se optuženi oslobađa ili se proglašava krivim i zatim se kažnjava. Propozicijski

sadržaj koji dobiva ilokucijsku snagu osude i kazne i ispunjava određenu shematsku kategoriju mijenja se od slučaja do slučaja, a djelomično također dobiva konvencionalan izraz. U engleskom i američkom pravu forma sudskih odluka određena je konvencijom, a kategorije su uvod, obrazloženje ili mišljenje suda i odluka, a ponekad i izdvojena mišljenja pojedinih sudaca. Najvažniji dio je obrazloženje čija makrostruktura predstavlja *ratio decidendi*, tj. razlog za odluku i, u slučaju precedenta, ima snagu obveze za sljedeće odluke. Dakle, određena shematska struktura pridaje diskursu karakteristiku autentičnosti, a uočavanje takve strukture nužno je za prikladno razumijevanje organizacije i funkcije diskursne obavijesti.

Ovaj opis diskursnih struktura može poslužiti kao apstraktna osnova za spoznajni model razumijevanja diskursa.

Osnovni interpretativni proces obavlja se već u kratkotrajnom pamćenju: obavijest površinske jezične strukture odmah se prevodi u značenjsku obavijest. Proste rečenice i klauze izražavaju propozicije koje se dalje organiziraju u spoznajne *činjenice*. To su spoznajne predstave činjenica koje identifikiramo i izdvajamo pri opažanju i razumijevanju stvarnosti. Kratkotrajno pamćenje može sadržati samo ograničenu količinu semantičke obavijesti, a diskursna suvislost traži više nego parno povezivanje *činjenica*, što znači da je već lokalno razumijevanje diskursa selektivan i cikličan proces: neke *činjenice* ostaju, neke se pohranjuju u dugotrajnom pamćenju, a nove *činjenice* se uvode da bi se povezale s onima koje su tamo i tako kroz čitav diskurs. Iz dugotrajnog ili semantičkog pamćenja također se dodaju *činjenice* koje nisu predstavljene u diskursu jer se pretpostavlja da su poznate ili se mogu zaključiti. To se isto tako događa pri uspostavljanju pragmatičkog kriterija za prikladne govorne činove. Međutim, semantičko pamćenje, koje je zapravo naše znanje o svijetu, povezano je s iskustvom stečenim upotrebom materinskog jezika i ne aktivira se tako spremno kada je posrijedi razumijevanje diskursa čija je površinska struktura izražena na stranom jeziku. Štoviše, nije moguće uspostaviti lokalne odnose suvislosti a da se ne uspostavi, barem kao pretpostavka — jer slušanje i čitanje je linearno — globalno značenje ili tema za čitav odlomak, što također zahtijeva znanje o svijetu. U van Dijkovu primjeru veza između »Petar je otišao na stanicu« i »Petar je kupio kartu« smisljena je uz uvjet da u našem pamćenju postoji globalna *činjenica* »Petar je otputovao vlakom«, dok »Petar se je okupao« ne slijedi suvislo prvu rečenicu jer nema globalne radnje ili događaja u kojima su ove činjenice povezane. Pomoću semantičkog zaključivanja konstruira se globalna ili *makročinjenica* koja se privremeno dodaje u kratkotrajnom pamćenju kao interpretacijska osnova za lokalnu suvislost, a nakon promjene teme ona odlazi u dugotrajno pamćenje i zamjenjuje ga druga *makročinjenica*, i tako kroz čitav diskurs i za različite makrorazine. Spoznajna funkcija makrostrukture bitna je u razumijevanju složene obavijesti. Bez njih se ne može uspostaviti suvislost u slijedu od više rečenica, zaključiti o kakvoj je globalnoj temi riječ, te dalje organizirati i reducirati složene propozicijske strukture u prikladnije cjeline koje se lakše pamte. Predstava diskursa u dugotrajnom pamćenju zasniva se na ovim procesima lokalnog i globalnog razumijevanja, a također se obavijest lakše zadržava i reproducira ako je suvislo povezana i ako ima globalno značenje i funkciju. Makrostrukture, dakle, igraju bitnu ulogu u stjecanju znanja, a čak i u visokom obrazovanju studenti imaju ozbiljne teškoće pri sastavljanju makrostrukture za tekstove na stranom

jeziku. Zato i učenje stranog jezika zahtijeva stalno ukazivanje na makrostrukture, tj. određivanje naslova, ključnih riječi, tematskih rečenica, sastavljanje novih globalnih rečenica i sažetaka, kao i razumijevanje svrhe i funkcije te tipološke sheme diskursa.

Osim toga, ti procesi lokalnog i globalnog razumijevanja diskursa ovise o spoznajnim mogućnostima i usmjerenosti mišljenja pojedinca s obzirom na njegovo prethodno znanje i iskustvo. Tako i razumijevanje teksta na stranom jeziku ovisi o prethodnom znanju i sposobnosti da se to znanje o svijetu, kao i znanje o diskursnim strukturama i procesima koje je vezano za materninski jezik, poveže s učenjem stranog jezika. A to znači da treba razjašnjavati strukturne veze i uvjete suvislosti, izostavljene propozicije, semantičke i pragmatičke makrostrukture i tipološke sheme diskursa, te ih sistematski povezivati s prethodnim znanjem i iskustvom i stvarnim mišljenjima i zanimanjima studenata. A to pred nastavnike postavlja često ne baš male zahtjeve.

LITERATURA

- Teun A. van Dijk, *Text and Context*, London, Longman, 1977.
Teun A. van Dijk, »Semantic Macrostructures and Knowledge Frames in Discourse Comprehension« u M. Just & P. Carpenter (eds.), *Cognitive Processes in Comprehension*, Hillsdale, N. J., Erlbaum, 1977.
Teun A. van Dijk, *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*, Hillsdale, N. J., Erlbaum, 1979.
Teun A. van Dijk, *Studies in the Pragmatics of Discourse*, The Hague, Mouton, 1979.
Teun A. van Dijk, »Discourse Studies and Education«, *Applied Linguistics*, II, 1, 1981.

ON THE PEDAGOGIC APPLICATION OF THE LINGUISTIC THEORY OF DISCOURSE

Summary

The aim of this paper is to discuss the possible application of Teun A. van Dijk's discourse studies to the field of foreign language teaching. The most interesting aspects of his recent work in this regard seems to be the way he relates his description of semantic and pragmatic structures of discourse to a cognitive model of discourse processing.

In this paper it is shown how some basic notions about sequential structures of propositions and speech acts and about semantic and pragmatic macrostructures can be applied to legal discourse. The analysis of the examples also demonstrates the relevance of these notions to discourse processing.

From the insight gained into discourse structures and processes, some specific suggestions for language teaching may be formulated, namely (a) that the typical connection conditions, missing propositions, semantic and pragmatic coherence, macrostructures and global organization of discourse should be made explicit and (b) that the learner's previous knowledge and experience should be made active through appropriate exercises in discourse production and comprehension.